

היינריך פון קלייסט

על התהוותן ההדרגתית של מחשבות תוך כדי דיבור

ידידי היקר, איש המחשבה: אם יש דבר־מה שברצונך לדעת ואינך מצליח להגיע אליו באמצעות חשיבה, אני ממליץ לך לשוחח על הנושא עם המכר הבא שתיתקל בו. אין צורך שיהיה זה אדם מבריק, וגם איני מתכוון שעליך לשאול אותו לדעתו בנושא: כלל וכלל לא! במקום זאת, עליך לספר לו תחילה על העניין בעצמך. אני מתאר לעצמי שאתה פוקח כעת עיניים גדולות ומשיב לי, שבעבר יעצו לך שלא לדבר על דברים שאינך מבין אותם לאשורם. יש להניח שבמקרים אלו דיברת מתוך כוונה ללמד אחרים, ואני רוצה שתדבר במטרה ההגיונית ללמד את עצמך. כך תוכל אולי לשמור על שני כללי החכמה הללו, כללים שונים למקרים שונים, זה לצד זה. הצרפתים אומרים, עם האוכל בא התיאבון, והמימרה לא תאבד מתוקפה אם נאמר כפארודיה: עם הדיבור בא הרעיון.

לעתים קרובות אני יושב אל שולחן עבודתי ועובר על מסמכי, ומנסה לגלות נקודת מבט שתסייע לי לפתור בעיה סבוכה. לרוב אני מביט אל האור, כנקודה הבהירה ביותר, בעודי משתדל להבהיר לעצמי את מהותי הפנימית. או שאני מחפש, כשאני מתמודד עם בעיה באלגברה, את המשוואה ההתחלתית, המבטאת את הבעיה הנתונה, שבעזרתה אוכל לאחר מכן לפתור את הבעיה בקלות, בעזרת חישוב פשוט. והנה, ברגע שאני מספר על כך לאחותי היושבת מאחורי ועוסקת בעבודתה, אני מגלה דברים שייתכן כי לא היו מתבררים לי גם לאחר שעות ארוכות של הרהורים. זה לא שהיא אומרת לי אותם ישירות, מכיוון שהיא אינה מכירה את החוקים ולא למדה את אוילר¹ ואת קסטנר². וזה לא שהיא מובילה

1 לאונרד אוילר (Leonhard Euler), מתמטיקאי ופיסיקאי שוויצרי, 1707–1783.

2 אברהם גוטהלף קסטנר (Abraham Gotthelf Kästner), מתמטיקאי גרמני, 1719–1800, התפרסם בזכות חיבור ספרי לימוד ואנציקלופדיות, כולל "יסודות המתמטיקה" ו"היסטוריה של המתמטיקה".

אותי, בעזרת שאלות מנוסחות במיומנות, אל הנקודה החשובה – למרות שכזאת כבר אירע. אבל משום שבכל זאת יש לי רעיונות מעורפלים כלשהם, הקשורים איכשהו לדבר אותו אני מחפש, לאחר שאני רק מעז להתחיל לדבר, הצורך למצוא סיום כלשהו לדברים שהתחלתי לומר ולבטא את רעיוני המבולבל בבחירות מאלץ את מחשבותי להתפתח תוך כדי דיבור, עד שלמרבית הפליאה, הידיעה מתגבשת עם סיום דברי. אני מתבל את דברי בצלילים בלתי ברורים, מאריך יתר על המידה בהגייתן של מלות הקישור, משתמש בתמורות במקומות שאין צורך בהן ונעזר בתחבולות אחרות כדי למתוח ולהאריך את השיחה, ובכך אני מרוויח את הזמן הדרוש לייצור רעיוני בבית המלאכה של ההיגיון. אין דבר המסייע לי יותר בתהליך זה מתנועה קלה של אחותי, המרמזת שבכוונתה לקטוע את דברי: הניסיון מבחין להשתלט על השיחה, הנמצאת כעת ברשות הכרתי, שגם כך מאמצת את כוחותיה, גורם לה להתרגש עוד יותר, ולמתוח את גבול יכולותיה עוד יותר, בדומה לגנרל גדול בעת צרה ודחק. על רקע זה אני מבין אילו מעלות היו למשרתת של מולייר בעיניו, כיוון שאם, כפי שהוא טוען, הוא אכן האמין בשיפוטה יותר מאשר בשיפור-שלו, הדבר מעיד על מידת-ענווה מצדו שאני מסרב להאמין בקיומה. נוכחותם של אחרים מעניקה השראה משונה לאדם המדבר באוזניהם. מבט אחד המודיע לנו שרעיונותינו המבוטאים-למחצה הובנו עשוי להעניק לנו את היכולת לבטא את מחציתם השנייה במלואה.

אני מאמין שרבים הם הנואמים הגדולים שלא ידעו מה הם עומדים לומר עד לרגע שפתחו את פיהם. אך השכנוע שעושר המחשבה הדרוש יצמח בטבעיות מנסיבות נאומם, ומידת התרגשותם כתוצאה מנסיבות אלה, העניקו להם די תעוזה כדי לקחת את הסיכון ולפתוח בדברים.

הדבר מזכיר לי את "תשובת המחץ של מיראבו", שבעזרתה "נפטר" משר הטקס, לאחר כינוס האסיפה הלאומית האחרון שערך המלך ב-23 ביוני. כשציווה המלך על חברי האסיפה להתפזר, חזר שר הטקס לאולם הדיונים לפני שחברי האסיפה התפזרו, ושאל אותם אם קיבלו את צו המלך. "כן", ענה מיראבו, "שמענו את צו המלך" – אני משוכנע שבעודו פותח את דבריו באמירה אנושית זו, לא חשב עדיין על הכידונים שיסיים בהם: "כן, אדוני", חזר ואמר, "שמענו אותו". אפשר לראות שלא היה לו מושג ברור מה בכוונתו לומר. "אבל מה מעניק לך את הזכות", המשיך, ולפתע נמצא לו מקור לשפע רעיונות נפלאים, "להטיל עלינו פקודות? אנו נציגי האומה!" – זה הדבר שהוא היה זקוק לו! – "העם הוא זה הפוקד, ואין הוא זה המקבל פקודות" – התקרב לפסגה של תעוזה מופרזת – "וכדי להסביר את כוונתי בפשטות גמורה" – כעת

מצא לראשונה ביטוי לאותו אי-ציות, שנפשו התכוננה אליו – "לך ואמור-נא למלכך, שלא ננטוש את מקומותינו אלא אם יכפו זאת עלינו בכידונים". ומיד לאחר מכן התיישב, שבע רצון מעצמו, על כיסא. כשחושבים על שר הטקס באירוע זה, אי אפשר לדמותו בשום מצב זולת פשיטת-רגל נפשית גמורה. לפי עיקרון דומה לזה הקובע שכאשר גוף במצב חשמלי נייטרלי נכנס לאטמוספירה של גוף חשמלי טעון, נוצר פתאום המטען החשמלי המנוגד, השלילי. וכמו שהמטען החשמלי בגוף הטעון מתעצם באמצעות פעולת גומלין, כך הופך אומץ-ליבו של הנואם שלנו, באמצעות תבוסת יריבו, לתעוזה חוצבת-להבות. ייתכן שרטט קל של השפה העליונה, או התעסקות דו-משמעית בחפת השרוול, הובילו בסופו של דבר לתפנית במהלך העניינים בצרפת. אנו קוראים, שברגע ששר הטקס הסתלק לדרכו, עמד מיראבו והציע: 1. שהאסיפה תסמיך את עצמה כאסיפה מכווננת לאומית, ו-2. שהסמכתה לא תהיה ניתנת להפרה. כיוון שפרק את מטענו החשמלי, כמו בקבוק קלייסטיאני (בקבוק לייזן), הפך שוב נייטרלי, ולפתע הסתלק אומץ-לבו ופינה מקום לפחד מפני מערכת בתי המשפט של שאטלָה ולנקיטת אמצעי זהירות.

זו התאמה משונה בין תופעות העולם הפיסי והמוסרי, הנשמרת, אם מבקשים לעקוב אחריה, גם בפרטים הקטנים. אך נניח כעת לדימויים ונחזור לענייננו. גם לה-פונטיין נותן דוגמה מצוינת לגיבוש הדרגתי של מחשבה שנקודת הפתיחה שלו נולדה בשעת מצוקה, במשל שנקרא *les animaux malades de la peste* [החיות של מגיפת הדבר]. במשל זה, השועל נאלץ ללמד זכות על האריה, מבלי שיידע היכן ימצאו לו תימוכין להגנה זו. המשל ידוע ומוכר היטב. מגפה משתוללת בממלכת החיות. האריה מכנס את החיות החשובות ומסביר להן, כי עליהן להקריב קורבן כדי לפייס את זעם השמים. חוטאים רבים יש ביניהם, ועל החוטאים הגדולים ביותר למות כדי להציל את השאר מכליה. לכן הוא מציע שכל אחד מהם יתוודה בפניו על חטאיו. הוא, מצדו, מודה שבהתגבר עליו הרעב, חיסל כמה כבשים. וגם את הכלבים, כשאלה התקרבו אליו יתר על המידה. וכן, אירע פעם, ברגע של אנינות-טעם, שזלל את הרועה. אם אף אחד אינו אשם בחולשות גדולות יותר, יהיה הוא מוכן למות. "אדוני", אומר השועל, המבקש להרחיק מעליו את רוע הגזירה, "אתה כה נדיב-לב. מסירותך האצילית דחפה אותך רחוק מדי. וכי מה בכך, לחנוק כבשה? או חיה שפלה כמו כלב? וגם באשר לרועה", ממשיך הוא ואומר, "וזו הנקודה העיקרית: אפשר להגיד" – למרות שהוא עדיין אינו יודע, מה יאמר – "מגיע לו הגרוע ביותר", הוא אומר בתקווה שמזלו הטוב יזמן לו דבר-מה לומר, וכעת הוא מסתבך. "Etant [בהיותו]", הוא

ממשיך – ביטוי גרוע, אך הוא מסייע לו להרוויח זמן – "de ces gens la" [חלק מכל האנשים האלה]. ורק כעת הוא מגיע למחשבה שתשחרר אותו ממצוקתו וש-qui sur les animaux se font un chimerique empire [תעשה רושם אדיר על החיות], ומוכיח שהחמור – צמא-דם שכמותו! (הזולל לו עשבים), ראוי לשמש קורבן, וכולם מתנפלים עליו וקורעים אותו לגזרים.

דיבור כזה הוא לאמיתו של דבר מחשבה בקול רם. רצף הרעיונות וביטוייהם מתקדמים זה לצד זה, והלך הרוח עולה בקנה אחד יחד איתם. במצב זה השפה אינה כובלת, אינה דומה למכשול העוצר את תנועתו של גלגל הנפש, אלא נעה יחד איתו, כגלגל נוסף על אותו ציר.

המצב שונה לגמרי כאשר השכל כבר סיים את תהליך המחשבה לפני תחילת הדיבור. כיוון שאז השכל מוגבל רק לביטוי המחשבה, ועניין זה רחוק מלעורר התרגשות, אלא גורם להשפעה הפוכה, להרגעה. וכך, כשרעיון מבוטא מתוך בלבול, אין זה אומר כלל שהוא גם נחשב באופן מבוזבז. ייתכן מאוד, שהרעיונות המבוטאים באופן המבוזבז ביותר נחשבו במיטב הדיוק והבהירות. בהקשר זה, לעתים קרובות קורה, בנסיבות חברתיות, כששיחה קולחת מעוררת הפריה מתמדת של התודעה ברעיונות, שאנשים שבדרך-כלל אינם מצטיינים בביטוי מילולי, אלא מסויגים לרוב בדבריהם, נתקפים לפתע פרץ הבעה, משתלטים על השפה בכוח, ומפיקים דברים חסרי כל מובן. כן, ולאחר שמשכו אליהם כעת את כל תשומת הלב, הם ממחישים באמצעות מחוות של מבוכה, כי הם עצמם אינם יודעים כלל מה התכוונו לומר. ייתכן מאוד שחשבו על משהו מרשים ומדויק בהחלט. אבל השינוי הפתאומי בפעילות, מעבר השכל מחשיבה להבעה, מקהה אותה התרגשות שהיתה נחוצה לאחיזה במחשבה כמו גם לביטוייה. במקרים כאלה חיוני ביותר שהשפה תעמוד לרשותנו בקלות, כך שנוכל לפחות להעביר למלים את מה שחשבנו זה עתה ואיננו יכולים לבטא בזמנית תיכף ומיד לאחר מכן. ובכל מקרה, יש יתרון לאדם שמחשבתו ניחנה בבהירות שווה לזו של יריבו אך הוא מדבר במהירות רבה ממנו, משום שהוא מצעיד גדודי-חיילים רבים יותר אל המערכה.

את הצורך בהתרגשות מסוימת של השכל, אפילו כדי ליצור מחדש רעיון שכבר היה ברשותנו, אפשר לראות לעתים קרובות בזמן בחינה, כשמציגים לשני אנשים בעלי ראש פתוח והשכלה, ללא הכנה מראש, שאלות כגון מהי המדינה? או מהו הרכוש? כשאותם צעירים נמצאים בחברה, שבה התנהלה במשך זמן-מה שיחה על-אודות המדינה או הרכוש, ייתכן שכלל לא יתקשו במציאת הגדרות הולמות, בעזרת השוואה, הנגדה וסיכום הרעיונות. אבל בעת בחינה, בהעדר

הכנה מתאימה של השכל, יתבטאו בהיסוס. ורק בוחן שאינו פיקח יסיק מכך, שהם אינם יודעים. כיוון שאין אלה אנחנו היודעים, זהו מצב מסוים שלנו שיודע. רק לאנשים בעלי נפש פשוטה והמונית, שרק אמש שיננו לעצמם מהי המדינה, ומחר כבר ישונו וישכחו זאת, תהיה כאן תשובה מוכנה. ייתכן שבחינה ציבורית מספקת את ההזדמנות הגרועה ביותר להציג את עצמך באור חיובי. אני מתעלם מכך שבחינות כאלה מעליבות ופוגעות באנשים רגישים, ושמרגיזו להתמודד עם חמור-גרם משכיל כזה, הבוחן את הידע שלנו כדי לקבל אותנו, אם התוצאה היא 5, או לסלק אותנו אם התוצאה היא 6: כל-כך קשה לנגן בשכל האנושי ולהפיק ממנו את הצליל המבוקש, הוא מזייף בקלות רבה כל-כך בידיים מגושמות, עד שגם המומחה הגדול ביותר לטבע האדם, הבקי והמיומן ביותר באמנות יילוד המחשבות, כפי שקאנט כינה אותה, מסתכן בשגיאות חמורות בגלל אי-היכרות מספקת עם הנפש הצעירה שהופקדה בידי. אגב, אנשים צעירים אלה, אפילו הבורים הגדולים ביותר ביניהם, ישיגו ברוב המקרים ציונים טובים, משום שדעתם של הבוחנים בבחינות ציבוריות משוחדת מכדי שיוכלו לשפוט מתוך חירות. בנוסף לכך שהם חשים בחוסר ההגינות שבשיטה כולה – אנו מתביישים לצוות על אדם אחר שירוקן בפנינו את ארנקו, אך איננו מתביישים כשמדובר בנפשו – הבוחנים עצמם נאלצים לעמוד במבחן קשה. ייתכן שלעתים קרובות ברצונם להודות לאלוהים שהם יכולים לצאת מהבחינה בלי לחשוף חולשה שעלולה להיות מביכה יותר מזו של הנבחן הצעיר, שזה עתה יצא מאולם הבחינות.

מגרמנית ע"ל קולינר